

О С Ј Е Н Е И П Р И К А З И

A. I. GORŠKOV, Старославянский язык, Государственное издательство «Высшая школа», Москва 1963, 295 str.

Knjiga A. I. Gorškova sadrži svu osnovnu materiju za poznavanje staroslavenskog jezika; poslije uvoda (5—78), u kojem se govori o postanku, porijeklu i karakteru staroslavenskog jezika i o njegovoj ulozi u istoriji slavenske kulture, o njegovom utjecaju na književne jezike raznih slavenskih narodnosti (u prvome redu na ruski književni jezik), o djelatnosti ćirilometodske misije, o slavenskim azbukama i o najstarijim staroslavenskim spomenicima, o dosadašnjem ispitivanju staroslavenskog jezika, slijedi izlaganje fonetičkog (81—111), morfološkog (112—174) i sintaktičkog (175—220) sistema staroslavenskog jezika i na kraju prehistorija pomenutog sistema (221—290), ali samo u fonetičkom i morfološkom pogledu.

Već iz ovoga kratkog pregleda sadržaja knjige, koja postavlja sebi zadatak da služi kao priručnik za studiranje staroslavenskog jezika na univerzitetima i pedagoškim institutima, proizlazi da je autor težio da dá svojim čitaocima svestrano i — kao što se iz čitanja knjige vidi — dosta duboko izlaganje sistema staroslavenskog jezika. Pored svega toga on nije uspio da uspješno ispuni svoj zadatak, jer njegov rad sadrži pored ispravnih tumačenja i izlaganja također cijeli niz grešaka, netačnosti, nedosljednosti, nejasnoća itd. Mislim da knjiga nije smjela da izađe bez definitivnog kritičnog ogleada. Ja ne predbacujem jednom udžbeniku da ne donosi novih tumačenja ili da sadrži i sporna pitanja, ali držim da se od jednog takvog priručnika mora očekivati da tačno daje fakte i da sadrži jasno učenje bez osnovnih grešaka.

Mogao bih navesti čitav niz primjera pogrešnih izlaganja koja se u ovoj knjizi nalaze, ali mislim da čitaoca ne će interesirati detaljna analiza sviju takvih primjera; zato navodim samo neke od njih.

Tako se napr. na s. 27 izlaže da u južnoslavenskim jezicima nalazimo *re*, *le* u grupama tipa **tert*, **telt*; čitamo da u bug. *brjag*, *mljako*, *ja* proizlazi iz *e*; tek na s. 245 autor daje pravilnu pouku. — Niz netačnih podataka nalazi se u pregledu izdanja starih spomenika (s. 60 sl.). Napr. Jagićevo izdanje Kijevskih listića nije izašlo god. 1900, nego već 1890, ne govori se o tzv. Rilskim glagoljskim listovima (izdao Ivan Gošev u Sofiji 1956), o novome izdanju Clozova glagolita, o drugom tomu novog izdanja Assemanijeva evanđelja itd. Spomenici evanđelja citiraju se u knjizi promiscue kao da se u svakom od njih nalazi jedan specifičan tekst, i to bez varijanata. Mjesta na kojima se nalaze citati nikada se ne navode tačno (ne navodi se napr. evanđelist, glava i stih), nekada se pogrešno citira itd. Tako se napr. na s. 105 navodi riječ *gde* m. *кѣде* kao da bi to bio primjer iz Mar. evanđelja; ali taj se primjer nalazi u Dečanskom evanđ. kojim je Jagić dopunio početak Mar. evanđelja u svome izdanju. Ili se na s. 203 citira rečenica *дастъ имъ vlastъ ђедомъ боѣимъ* (m. *боѣимъ*) *byti*

(J 1.12), koja bi se prema autoru trebala nalaziti u Mar. kodeksu, ali ona u tom kodeksu ne postoji, jer je u izdanju umjesto nepostojećeg teksta uzet tekst iz kodeksa Zografskog. — U krajnjem *-i* riječi *pamēti* u vezi sa *im̄b* (*pamēti im̄b*, Cloz 6b 38) traži autor tzv. napregnuto *̄* i kaže da *pamēti im̄b* stoji mjesto *pamētb̄ im̄b*; ali na spomenutom mjestu imamo vjerojatno pred sobom gen. jedn. a ne nominativ ili akuzativ jedn. — Neprihvatljivo je tumačenje primjera kao *na dēly* (mj. *nad̄b̄ dēly*), *pamjē tvoē* (mj. *pamjētb̄ tvoē*), *pod̄b̄ jēzyko moim̄b* (mj. *pod̄b̄ jēzykot̄b̄ moim̄b*) koje autor podaje na s. 105. Autor objašnjava te oblike fonetičkim putem kao asimilaciju krajnjih suglasnika sa suglasnicima na početku slijedećih riječi poslije gubitka krajnjih jerova; u izdanju Psalt Sin piše se *na-d-ēly* (7b 7), *pamjē-t-voē* (130 b 10), *pod̄b̄ jēzyko-m-oim̄b* (75 b 14) i svi se ovi primjeri tumače kao haplografija; u stvari ovdje se radi o pogrešnom prijepisu koji dosta često nalazimo u starim rukopisima; pisar koji je htio da napiše *pamjētb̄ tvoē* pišući *t* prve riječi mislio je da piše već *t* riječi *tvoē*; radi se samo o greškama pisara, sa stvarnim izgovorom to nema ništa zajedničkog. — Na s. 130 dopušta se da oblik *kamenie* predstavlja nominativ množine oblika *kamy* po uzoru *gostie*; već samo dopuštanje toga tumačenja je sasvim neispravno, budući da *kamenie* ima oblike i kongruenciju u jednini (napr. *kamenie raspade se* Mt 27.51, *kamenie v̄rpiti imat̄b* Lk 19.40, *kakovo kamenie* Mr 13.1). — Na s. 135 i 137 navode se pogrešne forme *nēk̄b*, *nēka*, *nēko*, na s. 116 i 282 navodi se nepostojeći oblik *porjō*, na s. 202 *styditi se* mj. *stydēti se*, na s. 252 *s̄n̄ j̄m̄b* mj. *s̄n̄ j̄m̄b*, na s. 257 *bēgō*, *bēžiši* m. *bēžō*, *bēžiši*, i dr. — Na s. 135 navode se zamjenice *k̄bto*, *č̄bto* kao relativne zamjenice (pored *iže*, *jaže*, *ježe*); koje primjere može autor navesti za potvrdu toga objašnjenja? — Na s. 138 navodi se u paradigmatu zamjenice *kyi* oblik akuzativa jednine fem. *kojō* m. *kjōjō*, oblik *kjōjō* nije uopće naveden; na s. 143 neispravno se navodi lok. jednine m., n. *sinijem̄b* m. *siniim̄b*. — Čudnovato je kad se na s. 159 čita da je u tvorbi asigmatičnog aorista tipa *dvigr̄b̄* 'iščeznuo' suffix *-nō-*, ili kada se na s. 283 kaže da se u obrazovanju prezenta tipa *vēruješi*, *miluješi* izgubilo *-a-* infinitivne osnove (drugi sufiks'), ili na toj istoj strani, da se u tvorbi prezenta tipa *ljubljo* — *ljubiši*, *vižđō* — *vidiši* sačuvalo *j* samo u 1. licu, dok je u ostalim formama bilo izostavljeno. — Na s. 158 traži autor u primjeru *imat̄b̄* (autor piše *imat̄b̄*) *nḡđō* *iziti* i *vidēti e* (Zogr. Lk 14.18) futur koji tu ipak ne postoji. — Neprihvatljiva su izlaganja o kondicionalu na s. 165 o kojem se kaže da je bio obrazovan iz participa na *-l̄b̄* i iz oblika aorista *bych̄b̄*, i odmah poslije toga navodi se da se u najstarijim spomenicima javlja također oblik *bim̄b̄* 'istovetni s aoristom'. — Na s. 179 navodi se primjer za ispuštanje pomoćnog glagola *brak̄b̄ ugotovan̄b̄*, ali u spomeniku (EuchSin 106b 4—5) čitamo *brak̄b̄ ugotovan̄b̄ est̄b̄*. — Na s. 180 tumači autor oblik *jēt̄b̄* koji se nalazi u citatu iz Mar 6.17 *t̄b̄ bo irod̄b̄ pos̄l̄lav̄b̄ jēt̄b̄ ioana i s̄v̄ēza i v̄b̄ tem̄nici* kao supin, ali ovdje se radi o 3. licu jednine aorista glagola *jēti*, kao što pokazuje i grčki tekst. — Dva puta navodi se rečenica *mil̄b̄ mi esi narodos̄b̄* mj. *mil̄b̄ mi est̄b̄ narodos̄b̄* (s. 182, 203). — Na s. 182 navodi se primjer *i se vs̄b̄ grad̄b̄ izide protivō isusovi i vidēv̄b̄še i moliše da bi prēš̄b̄l̄b̄ ot̄b̄ prēdēl̄b̄ ich̄b̄* (Mt 8.34); konstatuje se da je tu jedini subjekt *grad̄b̄* u jednini i da kod glagola postoji kolebanje u broju (najprije jednina, potom množina); ali ovdje su stvari drukčije, ne radi se o jednom te istom subjektu, kao što se vidi i iz grčkog originala (πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν ... καὶ ... παρεκάλεισαν). — Na toj istoj strani čitamo: »сказуемое могло употребляться во множественном числе также в тех случаях, когда в качестве подлежащего выступали некоторые количественные и неопределенные числительные»; kao primjer navodi se također rečenica *ne slyšiši li koliko na te s̄v̄ēdētel̄b̄stvujōt̄b̄* iz Zogr (Mt 27.13); ali tu riječ *koliko* nije subjekt u nominativu, nego objekt u akuzativu o čemu svjedoči i grčki original (πόσα σου καταμαρτυροῦσιν). — Oblici *večeri* u vezi *v̄b̄ god̄b̄ večeri*, *myru* u vezi *alavast̄b̄ myru* tumače se (s. 195, 202) kao genitivi, ali radi se o adnominalnom dativu. — Autor misli da je u nominativu oblika *mati* iščeznulo krajnje *-r* pod utjecajem tendencije za otvorenim slogovima (v. s. 267—268); ali tu imamo pred sobom slučaj daleko stariji nego što autor misli (v. napr. staroind. *mātā*, lit. *motē*). — Sasvim pogrešna su neka tumačenja postanka padeža tzv. osnova na *-ā* na s. 268 sl.; napr. autor rekonstruirao dativ

jednine kao *gorǎ-i, instr. gorǎ-j-ǎn (sa ‚intervokalskim‘ -j- !); ispravno tumačenje je sasvim drugo. Zašto takve fantazije u udžbeniku za početnike? — U cijelom se udžbeniku ne upotrebljava (možda iz tipografskih razloga) znak mekosti; katkada to dovodi do nepravilnih objašnjenja i nejasnoće.

Imao bih i nekih primjedaba u pogledu na način obrade knjige. Podjela izlaganja na dio staroslavenski i na dio praslavenski u dosta udaljena poglavlja ne omogućuje poznavanje međusobnih odnosa i katkada vodi i k različitom tumačenju; nadalje tumačenje nekih pojava je suviše opširno (napr. o panonskoj teoriji o porijeklu staroslavenskog jezika, ili o tome da se pridjevi mogu povezivati sa imenicama raznih osnova, ili o raznim pretpostavkama o mijenjanju grupa *tort, tolt, tert, telt*), druge stvari su izostavljene (napr. ne govori se o slijedu prevodilačke djelatnosti Ćirila i Metodija, nema govora o raznim promjenama koje se nalaze u jeziku staroslavenskih spomenika, napr. o promjenama nazalnih vokala, ništa se ne kaže o odnosu staroslavenske sintakse prema grčkim originalima itd., ništa o problematici porijekla slavenskog imperfeka itd.); dalje možemo sumnjati da li je ispravno smjestiti tumačenje tzv. genitiva — akuzativa samo u sintaksu bez spomena te pojave u morfologiji, itd. Porijeklo nekih tumačenja pripisuje se nekada posrednicima koji su ta tumačenja preuzeli: tako napr. koncepcija o orijentalnom porijeklu nekih glagoljskih slova ne pripada samo prof. A. M. Seliščevu, nego i Šafariku, Vondráku, Fortunatovu, Vajsu.

Na kraju uzimam dva tri sporna pitanja. Autor u uvodu kaže da su se iz staroslavenskog jezika pod utjecajem odnosnih nacionalnih sredina razvili crkvenoslavenski jezici; on smatra da su to bile raznovidnosti slavenskih književnih jezika. Autor govori o raznim redakcijama samo u okviru staroslavenskog jezika, ali ne o redakcijama jezika crkvenoslavenskoj gramatici Josipa Hamma, Zagreb 1958, 187—198, i D. Ivazika. Potrebno je reći da je to sporno pitanje u oblasti slavistike. Ovo pitanje je bilo postavljeno na 5. kongresu slavista u Sofiji 1963. pa su bila izrečena dva gledišta (v. V. Anochina i R. M. Cejtlin u zborniku »Slavjanska filologija«, tom I, 1963, 13—15). V. o tome također u Staroslavenskoj gramatici Josipa Hamma, Zagreb 1958, 187—198, i D. Ivanova-Mirčeva, Rocznik Slawistyczny XXIV, 1, 1965, 35—48. Ja sam toga mišljenja da je moguće govoriti o jednom općem crkvenoslavenskom jeziku. Pored svih lokalnih i vremenskih razlika možemo ga smatrati kao slavensku *κοινή*. Naravno, moramo u njemu razlikovati različite redakcije ili recenzije i tipove, pa i u okviru tih tipova postoje još daljnje razlike, napr. na osnovu paleografskih osobitosti pisaca, na osnovu kritike tekstova itd. Bez priznavanja ovih razlika ne bismo mogli govoriti o jednom u osnovi općem jeziku. Taj jezik ima svoju unutrašnju i vanjsku istoriju i svoju specijalnu periodizaciju. Veliko proširenje crkvenoslavenskog jezika i crkvenoslavenske kulture bilo je olakšavano općim karakterom toga jezika. Potrebna su još daljnja detaljna ispitivanja cijelog tog problema. U vezi s time jednako je potrebno istaći da autor nije posvetio dovoljno pažnju (v. s. 13) češkoj redakciji crkvenoslavenskog jezika i da ju je potcijenio. Mislim da niti u jednom ovakvom priručniku nije moguće zaboraviti na jednu čitavu granu crkvenosla-

venskog jezika; potrebno je također hronološki razlikovati period velikomoravski od njegova kasnijeg češkog produženja.

Što se tiče odnosa glagoljice prema ćirilici u pitanju njihove starine autor navodi također slijedeći dokaz. U glagoljici ne postoji posebno slovo *ks*, *ps* — iz toga proizlazi za autora da je glagoljica postala u to vrijeme kada te grupe suglasnika (*ks*, *ps*) nisu još postojale u slavenskom jeziku (s. 53); na drugoj strani on datira postanje ćirilice u vrijeme kada su pomenute grupe u slavenskom jeziku već postojale; to se, prema njemu, moglo dogoditi samo poslije iščezavanja jerova u grupama *kъs*, *pъs*. Ja mislim da ovaj dokaz nije lako prihvatljiv. Zar da priznamo postanak ćirilice tek u vrijeme kada su iščezavali jerovi? Nema sumnje da postojanje tih slova u ćirilici dokazuje zavisnost ćirilice o grčkoj azbuci. Njihova upotreba bila je u prvom periodu ograničena na prepisivanje grčkih riječi. Ako se kasnije katkada upotrebljava napr. slovo *ps* i za slavensku grupu *ps* (napr. *psati* iz *pъsati*), to ne znači da su ta slova prešla u slavensku azbuku tek u vrijeme kada su u slavenskom jeziku nastale pomenute konsonantske grupe.

Autor navodi u svojoj knjizi da je tzv. hipotaksa bila u staroslavenskom jeziku dovoljno razvita (v. s. 214, 216 sl.). Naprotiv ja smatram da mi često prebacujemo današnji naš jezični osjećaj u staro vrijeme. Niz tipova koje autor tumači kao hipotaktičke mogli bismo protumačiti kao glavne rečenice u parataksi. Napr. na s. 219 navodi rečenicu *въпраша же годину отъ nichъ. въ кою sulēe emu bystъ* J 4.52 i misli da je to slučaj »употребления вопросительных местоимений в ясно выраженном относительном значении«; ali moguće je tumačiti ovu rečenicu i kao glavnu (ili sporednu) upitnu (tada pitaše za sat: u koji mu je lakše bilo?; cf. ruski prijevod: он спросил у них: в коротом часу стало ему легче?, Новый завет, Берлин 1931); ili uzmimo rečenicu *blaženi ništii duchomъ. ěko tēchъ estъ cēsarystvo nebesъskoe* Mt 5.3; autor smatra da je tu *ěko* uzročni veznik koji uvodi sporednu uzročnu rečenicu; ali opet je moguće jednostavnije tumačenje u smislu: 'blago siromašnima duhom: evo, njihovo je carstvo nebesko'. O rečenicama tipa *glagoljъ vamъ. ěko iliъ pride* v. moje bilješke u zborniku Beogradski međunarodni slavistički sastanak, Beograd 1957, 375, i u zborniku Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага 1963, 10—11.